

Abban, ami a legnagyobb a földön. Mert akármily magasra szállhat is a szellem a csillagokon és a halálon túl, itt a földön az az első dolgunk, hogy szeressük az életet. Életünk legmélye pedig a szerelem. Ady azért volt teljes és igaz ember, mert mélységesen szeretete az életet, s a legmélyebben élte a szerelmet. Több volt, mint költő; becsületes, áhítatos és tökéletes művésze volt az élet e legkönnyebbnek látszó, de legnehezebb műfajának is, amelyben a legtöbb ember csak kontár vagy gyáva csaló.

Persze tudom, a szerelem nem minden. Például legelőször is meg kell élni. Aztán a szerelmen kívül szeretjük a hatalmat is – általában jobban is, épp ez a baj –, meg a pénzt, az összkomfortot és néhányan talán a szabadságot is. És másfelől az ész is gyönyörű kalandokra van hivatva, hogy fölfedjen minden rejtélyt, köztük – és talán a leg-sürgősebben – az emberi együttélés problémáit is. De úgy vélem, a végső titkokat Erősz rejtegeti, s a közös élet kérdéseit is könnyebben tudnók rendezni, ha földi értékeink közül a szerelmet becsülnők a legtöbbre. S vele együtt mindazt, ami belőle fakad: a szépséget, a művészetet s főképp a jóságot, ami nem egyéb, mint szublimált és általánosított szerelem.

Ebben a dionüszoszi versben Ady lelkének a legmélye villan fel előttem. És vele együtt, úgy éreztem, a világléleké is. A gyermekkor végén ez volt ifjúságom első nagy csodája.

Fölesküdtem Adyra, és tartom halálig.

„Ifjú szívekben élek”. Ez nekem is szólt, s szól még ma is. A szív, ha Ady él benne, öregen is ifjú maradhat.

LEVELEK AZ „ISKOLÁ”-RÓL

Közzéteszi Kelecsényi László

AZ ISKOLA A HATÁRON egykorú fogadtatása több mint értetlen, olykor barátságatlan, néha ellenséges volt. Az első hirdetés-szerű ismertetések (*Film, Színház, Muzsika*, 1959. december 11., *Magyar Nemzet*, 1959. december 22.) diákgregényként, jobbik esetben a horthysta katonai nevelés kritikájaként ajánlották olvasóiknak a könyvet. A napilapok óvatoskodtak, kívártak. A *Magyar Nemzet* nyúl farknyi cikke csak egy katonaiskolai történetet lát a műben (1960. január 26., r. p. névbetűkkel, melyek alkalmasint Ruffy Pétert rejtik). Ekkor üzenté Ottlik a feleségének Szigligetről: „írtak valamit rólam, de nem olvasom el, te se olvasd!” A *Népszabadság* napilaphoz

képest sokára reagál. Bokor László bírálata (1960. június 14.) a faszizmus lélektanának rögzítőjeként méltatja a szerzőt, ám szemére veti, hogy e világnézet eredőit kívül hagyja az ábrázolásból. Vészterhes kifogás ez. Az egyetlen korabeli irodalmi hetilap nyomdászai már szedik azt a cikket, amely megsemmisítő ítéletet mond a könyvről. Az 1956 után félreállított egykori Lukács-tanítvány, Hermann István egy eszmecsősz szigorával igyekszik ideológiai jópontokat szerezni az Ottlik-regény ledorongolásával.

Az *Élet és Irodalom* már a nagy vitát kiváltó Hermann-cikk előtt foglalkozott a művel. Kéry László irodalomtörténész

megértő módon, jóindulatúan ír róla (1959. december 4.). Dicséri a könyvet a kadétiskola poklának megjelenítéséért, és ráérez a belső szabadság megőrzésének motívumaira is. Csipetnyi negatívum keveredik csak elemző soraiba: hiányolja a főszereplők teljes életútjának bemutatását. A totalitásigény kisördöge bújik elő az egyébként szellemtörténeti iskolázottságú, egykori Eötvös-kollégista irodalmár kritikájából. Az igazán elsőprő érvénytelenítés a marxizmus sáncai felől érkezik. Hermann István tanulmányszerű írásában (A HÁTTRANÉZÉS IRODALMA, *Élet és Irodalom*, 1960. június 17.) nemcsak Ottlikot, hanem például Szabó Magdát (Az őz) is célba veszi kritikusai nyiláival. Provinciális témájúnak tartja a katonaiskola regényét, amely agyafűrt szerkesztési módszereivel vezetí félre a gyanútlan olvasót. Szabó Magda és Ottlik könyvét is visszalépésként értékeli a dzsentritematika Mikszáthnál és Móricznál már megoldott kritikájához képest. Pár héttel később egyszerre ketten is Ottlik védelmére kelnek ugyanabban a lapszámban. Nagy Péter határozottan megdicséri a regényt, és burkoltan vulgárizálással vádolja Hermann (HOVÁ NÉZ AZ IRODALMÁR? *Élet és Irodalom*, 1960. augusztus 5.). Mihályi Gábor szintén Hermann-nal vitázik, pártfogását Szabó Magda könyve föl is kiterjeszti (NÉZÜNK MÉG EGYSZER HÁTRA, UO.). Kéry László szükségesnek tartja, hogy újra megszólaljon az ügyben. Írása (HÁTTRANÉZÉS EGY KRITIKÁRA, *Élet és Irodalom*, 1960. augusztus 12.) azonban disszonáns végszóval zárul. A kritikai túlkapaszkodás fölötti sajnálkozása közben és az Ottlik-mű mentegetése érdekében kockázatos fogalmat vezet be a vitába. Miközben saját korábbi írását is felülbírálja, megpendíti, hogy a regény hőseinek magányérzése bizonyos korunkbéli egzisztencialistákéval rokon. Ez az időzített bombaként ketyegő veszedelmes szótöltet később robban. Koczás Sándor vitazáró cikkének (REALIZMUS VAGY DE-

KADENCIA? *Élet és Irodalom*, 1960. november 4.) végső konklúziója, hogy az Ottlik-regény minden érdeme ellenére mégsem realista alkotás, mert az ábrázolás akadály a író jellegzetesen egzisztencialista életfilozófiája. Mai ésszel már elképzelhetetlen, milyen súlyos, szinte följelentéssel felérő cselekedet volt akkor az egzisztencializmus címkéjét ráütöni valamire.

Akadtak azért értő elismerések is, melyek valós értékeinek megfelelően méltatták a művet. Rónay György (*Vigilia*, 1960. január) gyorsan, ám nem felületesen reagál az új könyvre. Írása mintha egy másik bolygón született volna, annyira mentes mindenféle napi érdekű eszmeiségtől. Tóth Dezső tanulmányáról (*Kortárs*, 1960. március) már nem lehet elmondani ugyanezt, de azért ő is nagyfokú minőségérzékkel elemzi a kritikásainak nehéz leckét adó könyvet. Fő kifogása az, hogy az erkölcsi rossz nem kap eléggé éles bírálatot Ottliktól.

A vita utolsó szava Köpeczi Béláé, a Kiadói Főigazgatóság akkori vezetőjéé. Kolumnányi cikkének már a címe (EGZISZTENCIALISTA JELENSÉGEK A MAI MAGYAR IRODALOMBAN, *Élet és Irodalom*, 1961. május 5.) elárulja, hogy a cőgeráj regénye tőle nem kaphat jó osztályzatot. A vitában megszólalók többsége ideológiai nézőpontból közelített az ISKOLA A HATÁRON-hoz. A regény valódi felfedezése majd a hetvenes évek folyamán megy végbe – többek között – Beney Zsuzsa, Lengyel Péter, Tandori Dezső elemzéseiben. Ezért is jelenthettek sokat Ottlik számára azok a levelek, melyeket barátaitól és íróársaitól kapott. Vas István reflexiója már olvasható volt a *Holmi* hasábjain (2000. február, 144–145.). Ő még a kézirat nem is egészen végleges változata alapján 1957. december 22-én vetette papírra elismerő sorait.

Az ISKOLA A HATÁRON 1959 novemberének első napjaiban került ki a nyomdából. Ottlik emiatt megszakította hosszabb

szigligeti tartózkodását, hogy Budapestre utazva végre kezébe vehesse a várva várt példányokat. Bevallása szerint az évek során mintegy háromszáz dedikált kötetet küldött szét, nemcsak itthon, külföldre is. Ennek a széles körű terítésnek sokféle visszhangja támadt. Gara László Párizsban (*Les Temps Modernes*, 1960, 167–168.) és Lehoczky Gergely Münchenben (*Új Látóhatár*, 1961, 270–273.) méltatta az újdonságot. Az író által áhított világsikert („*jobbna kell lennie nagyjából minden eddigi regénynél – máskülönbön fölösleges*”, írja egy feleségének címzett levelezőlapon 1959.

november 27-én) nem hozta meg, de némely esetben olyan személyek (Karinthy Ferenc, Solymos Ida) elismerését váltotta ki, akik nem tartoztak Ottlik holdudvarához. Ezek a hagyatékából kiemelt levelek más megvilágításba helyezik a regény befogadástörténetének első korszakát. Abból az időből valók, mikor még nem alakult ki kultusz az ISKOLA A HATÁRON körül, így hangvételüket nem lehet irodalmon kívüli szempontokkal magyarázni, egyesek lelkesült szavait érdekcsoportok elfogultságává kicsinyíteni.

K. L.

Szabó Magda és Szobotka Tibor

Kedves Hűtlen Kuttyák!

Valamikor a csiszolatlan kőkorszakban azzal váltunk el, hogy *ugyebár majd az új lakásban*, mert addig sok viszontagság éri a költözésre várókat. Odáig követtük életetek útját, hogy éppen elhagyni készültetek általunk ismert barlangotokat.

Azóta semmi.

S e m m i.

SEMMI!

Nem közöltétek, hova az istencsudájába költöztetek hát?

” ” ” , mi az új telefonszámotok?

Előbbit sikerült kinyomoznunk, utóbbit máig sem.

Miután nem adatok életjelt, arra kellett következtetnünk (akinek az utóbbi tíz évben nem fejlődött ki az üldözési mániája, az vesse ránk stb.), hogy nem tartotok igényt fizikai mivoltunk megtekintésére. Ennek tulajdonítsátok, hogy üzemünk két mintadarabja most kerül el Hozzátok – ja, ha mégis szerettek, akkor küldjük a könyveket, az istenfáját.

Cipi könyvéből 123 lapot olvastam, Tibor valamivel többet. Isteni. Elszomorító és felemelő, mint minden nagy írás. (Pardon a szavakért, nem tudom másképp kifejezni magamat – számos évig voltam irodalomtanár.) Egyszer majd részletesen elemezzük, ha a véletlen ismét összevezérli lépteinket. Miután, mint Cipi megírta, és én is, a Freskóban, „non est currentis, neque”. Mink kálmínisták eztet szokjuk tudni.

A régi szeretettel köszönt Benneteket:

Magda és Tibor

A postabélyegző kelte: 1959. november 10-e körül. – *Hova az istencsudájába költöztetek?* – Ottlikék 1958 őszén költöztek be az I., Attila út 5. (később 45.) sz. alatti társasházba. – *Üzemünk két mintadarabja* – 1959-ben jelent meg Szabó Magda Az őz és Szobotka Tibor MEGBÍZHATÓ ÚRIEMBER című regénye. – *Cipi megírta, és én is* – az ISKOLA A HATÁRON első részének elején olvasható bibliai

idézet (*Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei*), amely a kőszegi Jurisics tér 7. számú ház homlokzatán ma is látható. Eltérő, de azonos értelmű szórendben (*Non est currentis, neque volentis, sed miserentis Dei*) szerepel Szabó Magda FRESKÓ-jában.

„Márkus Edith”

Kedves Géza bácsi már a 195-tödik oldalán tartok a könyvének és monthatom nagyon örülök hogy az ifjúsági lapterjesztő felhívta rá szives figyelmemet a sok kedves csinny és kopéság valloban nagyon élvezetes olvasmány Nekünk gyermekeknek és igen jól szórakozok és mindig fel olvasok belőle kis öcsémnek is mert ő még nemtud olvasni és neki Is igen tecik, a könyv nyomán mostmár el határozta hogy nem lesz katona tizst hanem mozdony vezető.

tesék még sok ilyje jo könyvet írni! Jo egéséget és szorgalmat kívánok hozá mert nagyon fontos nekünk Magyar gyermekeknek azijen könyvek.

Igen kíváncsian várom milesz a könyv végén a kis Medvével mert igen szeretem a Macko történeteket nagyon tecet a kormos pista bácsi Vackor Mackolya is

És maradok Tiszteletel géza bácsinak hü olvasója és tisztelője

Márkus Edith
ált. III./b oszt. tan

A borítottékot anyukám cimzi meg asztongya ne komponitáljuk Ottlik bácsit a levél hordo előtt.

A postabélyegző kelte: 1959. november 16. – *A feladó neve a borítékon:* Márkus Edith, Bp., VIII., Tolnai Lajos u. 14. – *A címzés:* Ottlik Géza író, Szigliget, Írók Alkotóháza. – A levél írója ismeretlen. A feladó fiktív személy: 14-es számú ház nincs a Tolnai Lajos utcában. A szövegezésből és a művésziesen rontott helyesírásból, valamint a bal kézzel papírra vetett, szándékoltan iskolás írásból kikövetkeztethető, hogy semmiképp sem harmadik elemista írta a levelet. A feladó azt is tudta, hogy Ottlik épp akkor Szigligeten tartózkodik; csakis közel álló személy gyanúsítható a tréfával, olyasvalaki, aki azonnal hozzájutott a megjelent regény egy példányához, vagy netán már kéziratban is ismerte a művet. Korábban 1958 őszén vált Ottlik hasonló tréfa céltáblájává, s akkor is szigligeti tartózkodása idején. (Bővebben lásd: OTTLIK-MOZAIK. Közzéteszi G. Merva Mária. *Holmi*, 1995. október. 1374.) – Az ISKOLA A HATÁRON 1959-es kiadásának 195. oldalán (Má-sodik rész, 10. fejezet) arról lehet olvasni, hogyan tréfálják meg egymást a növendékek a gyakorlatéren. – Az első Vackor-történetet 1956-ban publikálta Kormos István. A két „medvealak” párhuzamba állítása fölöttébb eredeti gondolat, verzátus levélíróra utal.

Tandori Dezső

59. XII. 3.

Kedves Géza Bátyám!

Olyan örömet okozott nekem az „Iskola a határon”, hogy ez az öröm még inkább ön-vallomássá szűkíti ezt a reménytelen vállalkozást: levélben megírni Géza bátyámnak, amit régi barátaitól már úgysis avatottabb formában hallhatott; levélbe szorítani azt, amit a régebbi könyvről, a „Hajnali háztetők”-ről szóban sem tudtam soha igazán el-mondani. Szinte nem múlt el alkalom, hogy valahányszor véletlenül találkoztunk, ne kellett volna szóba hoznom a régi kötet valamelyik írását, és attól tartottam végül, hogy

Géza bátyám ezt valami kapkodó, felszínes gesztusnak veheti – pedig valóban kétszer is úgy esett, hogy épp a találkozás napján olvastam pl. „A drótszemüveg”-et, a „Hamisjátékosok”-at – a „Hajnali háztetők”-et pedig egyes időkben naponta elővettem, és ez általában afféle „nehéz órákban” történt, amelyekben még az írásra képtelen voltam, de a pillanat izgatottságában csak igazán fontos dolgokhoz tudtam fordulni. Ilyen olvasmányom nekem a „Hajnali háztetők”.

Szót szóba öltök; az „Iskola a határon” olvasása közben a regény állandó izzása pedig gyakran olyan érzést keltett bennem, amit csak az írás pillanatában érzett izgalomhoz hasonlíthatok; és az volt számomra a nagyszerű, hogy láttam: ezt a forrongó, mélyrétegek forróságával feltörő anyagot mindig a legnagyobb lélekjelenléttel „kezeli” (rossz szó!) Géza bátyám, és azt hiszem, csak az képes arra, hogy a kivitelezésben ilyen fesztelen biztonsággal mozoghasson, aki már valami „eleve-tudást” szabadított fel önmagában, ami aztán úgy átítatja minden mozzanatát, hogy olvasva is szinte állandóan az alkotás „kegyelmi állapotát” érezni. Ez az „eleve-tudás” a sokszor emlegetett elegancia legigazibb alapja, ettől olyan biztonságos és egyértelmű a regény végső kicsengése, anélkül, hogy bármit is hangsúlyozni, poentírozni vagy trükközni kellene, ahogyan azt még a legjobbak is gyakran tenni kénytelenek. Ezért olyan végtelenül tiszta levegőjű és szellős a könyv – holott mindaz, amit elmond, gyakran a legsúlyosabb, a legnyomasztóbb. És olyan tiszta tagolású is: anélkül, hogy észrevennénk, hogyan történik, végül is kikristályosodik a 3. részben az egész, és teljes, zárt kompozícióvá válik anélkül, hogy írója feladná azt az álláspontot, hogy igazában nincs itt befejezve semmi, mint ahogy a valóságban sincs, csak arról van szó, hogy a többi nem érdemes kibontani már; hiszen elmosódik a történetben az idő is: ezek a gyerekek ugyanakkor felnöttek is, az időpont is lehet éppúgy 1923 – mint bármi más; itt minden egyben szorongató jelkép is, anélkül, hogy a szereplők vesztenének abból a jellegükből, hogy olvasás közben egészen fesztelenül az én emberi környezetemet alkossák, mármint az olvasóét, aki hazajön valahonnan, és felveszi a könyvet, és úgy érzi, ezek közé a figurák közé jött haza, velük együtt él. És ritkán, csak igazán nagyszabású könyveknél érezzük ezt, hogy minden speciális áttételt le tudunk bontani, és a saját tényleges vagy fiktív élményeinkre tudunk döbbsen olvasás közben. A reggeli ébredésre az esős éjszaka után, amivel a „Sár és hó” kezdődik, a szünidei hazatérések, a hajóút atmoszférájára – és milyen gazdagság, hogy úgy teremt atmoszférát Géza bátyám, hogy állandóan cselekményelemeket dob fel, és ezek állnak össze, az olvasóban, egy-egy nagy alapszíné.

Most igazán zavarban vagyok, hogy mindezt összeírtam itt, hiszen csaknem minden bennem maradt, amit igazából még mondani kellett volna. És ez a könyv nem is erre az ömlengős stílusra tanított – nem. Megint csak hasonlat, de nem tudom másképp, félek, egy kicsit agyon is magyarázom. Tudniillik azt, hogy ahogyan az átlag-kártyapartikban minél több ütést akarnak hazavinni, hogy „meglegyen” a játszma, de néha-néha akad valaki, aki „betli”-t mond, és egyetlen ütést sem akarva, hazaviszi a játszmat – úgy csinálja meg Géza bátyám is ezt a ritka nagy „játszmat”, azzal a szerénységgel és objektivitással, hogy minden lapjával alulüt, és egyetlen lapja sem marad meg-ütetlenül. És így a „Non est...” értelmében az övé lesz a játszma.

Nagyon sokat késtem már a levéllel, hiszen mindezt Szigligetre szerettem volna megírni. Remélem, nem terhelem vele Géza bátyámat, ha az igen várt személyes találkozás előtt majd Szigligeten, egy idő múlva telefonálok, hogy ha röviden is, beszélhesek dolgokról, amikre épp Géza bátyám adott nekem biztatást.

Sok szeretettel és tisztelettel

Tandori Dezső

Tandori Dezső később két külön tanulmányban elemezte a HAJNALI HÁZTETŐK-et („AGYAGSZERŰEN LEHETETT NYOMOGATNI, FORMÁLNI; DE NEM AGYAG VOLT”) és az ISKOLA A HATÁRON-t (A KIMONDHATÓ ÉRZÉS, HOGY MÉGIS MINDEN). Mindkettő A ZSALU SAROKVASA című kötetében olvasható (Magvető, 1979. 159–193.)

Karinthy Ferenc

Bpest, 1959. dec. 8.

Kedves Cipi!

Mondtam már Neked, tegnapelőtt a Bartók Teremben, mennyire elragadott a könyved, mégse bírom megállni, hogy ne írjak. Pedig én nehezen és vergődve írok levelet is, négyszer-öttször átírom, letisztázom. De ezt, elhatároztam, nem írom át, úgy küldöm el, ahogy előszörre lekenem, legföljebb áthuzigálom, majd kiderül. Talán azért, mert Előtted nem szégyellem magamat, se rossz fogalmazásért, sem egyébért, nem félek a pontatlanságtól se: lehetetlen, hogy ne értsen meg vagy rosszul értsen, akinek a regénye így elkapott. – Most fejeztem be, ma éjszaka a regényedet, kb. 4 nap alatt olvastam el. Ez nálam példátlan rekord, mert különben 1 hónapig olvasok egy 460 lapos könyvet, még Vernét is legalább 2 hétig. De ezt egyszerűen nem bírtam letenni. Írni se bírtam mellette, sőt, míg olvastam, egy megkezdett (igaz, még csak nagyon az elején tartó) regényt abbahagytam, azt hiszem, végleg. Ez persze nem csak a Te könyved bűne (vagy inkább érdeme), de bizonyára közrejátszott: ennek a fényeinél jobban megláttam, hogy rossz, amibe fogtam. Persze azért ne bízd el magad, hogy jó, kitűnő a könyv, de én azért nagyobb író vagyok, ezt ugye Te se vonod kétségbe, én vagyok a világ legnagyobb írója, illetve leszek, ha hagyjak.

Nem elemzem a regényt, a kritika úgyis marhaság. Te sokkal jobban tudod, hogy mi van benne, mint én, hiszen Te írtad. Már a Hajnali háztetők is nagyon tetszett, de ezt remekműnek érzem. Nagyon rég nem írtak ilyen jó magyar regényt, és amit rég írtak, az se ilyen. Ilyen okos, felhőborító és főlemelő. Egy kadetiskolai osztályban az egész világ: az emberi társadalom törvényeinek lélektana. (Ez így hülye fogalmazás, de Te érted.) Hisz nemcsak ez (nem csak-ot egybe írjuk vagy külön? – most lusta vagyok megnézni az új helyesírási szabályzatban). Ahogy a Merényiék hatalmi klikkje folyton fluktuál, hogy ki van benne, ki hogy áll szembe vele, vagy mellette, az életnek ezek a végtelen, szüntelen hullámverései – és általában, a klikk története, tündöklése és bukása. Irtó nagy tanulság. Az Ötvenévi sikertelen lázadása, egyedül, mikor még nem ért meg rá az idő – ezt tízszer is elolvastam, az ember fulladozik, mikor Merényi pofozza, és a többiek nézik, helyeslik. De milyen főlemelő és szép, hogy Merényinek mégis buknia kell végül, mikor eljön az ideje, hisz el kell jönnie.

Azt már mondtam Neked, hogy utálom azt, amit ma formabontásnak neveznek. Olcsó dolognak tartom, megkerülésnek, trükknek: mindent el lehet mondani 3 felvonásban, egy szalonban, vagy egy kóser regényben, ami az elején kezdődik és a szerelmesek boldogulásával vagy a hős halálával végződik. Azt se szeretem, mikor a fejemet kell kapkodnom, hogy hol vagyunk? De itt jogosultnak, szépnek éreztem, mert a kiugrások mindig előre is lökik a cselekményt.

Nemcsak magyar nyelven: a külföldi irodalomban is ritkán van ilyen okos, szikrázó könyv. Nagyon ritkán. Külön örültem, hogy nincs benne semmi misztika. Az csak humbug, pakfon. Mostanában illik mindent leönteni az elején vagy a végén valami misztikus izével, még Maugham is (Borotvaélen), még Hemingway is. De ez csak annak elismerése, hogy valamit nem tudunk, de aki nem tudja, miért ír regényt. Tessék arról írni, amit tud, különben mit tudjak meg tőle én, az olvasó? És milyen jó, hogy nincs

benne filozófia. A filozófiák 10 év alatt öregszenek, Ibsen modernsége ma elaltat, s ha a „mondanivalójára” gondolok, ami 50 éve nagyon korszerű lehetett (nőkérdés, nemi betegségek), kiszaladok a színházból. Csehov soha semmit nem akart mondani, azon meg sírnom kell. Olyan jó, hogy ennek a te könyvednek nincs tanulsága.

Medve. Tündéri. Fáj a szívem, hogy – bár lett volna többszöri alkalmam rá – olyan keveset beszéltem szegény Örley Pistával. A drága Pistával, így kell írnom, miután olvastam a könyvet. Én, kamasz fejjel, kicsit lenéztem. Mit keres egy főhadnagy az irodalomban, nekem egy főhadnagy sokkal jobban imponált (vagy csak hadnagy volt?), írókkal nálunk otthon Dunát lehetett rekeszteni. Mindig katonai dolgok felől faggattam, emlékszem, egyszer elmesélte, hogy a kengyel télen, akárhogy bugyolálja be az ember, s akármennyi harisnyát, kapcát húz, csak fagyasztja a lábat, áthűt mindenem. Ez érdekelt, fene egye meg, ha már az elemitől (s nyilván a sírig) ilyen nyavalyás, megveszekedett realista vagyok. Persze te tudod, mit értek én realizmuson. Az életet. (Ezt az utolsó szót regényben kihúznám.)

A „gondolati irodalom”-hoz. Nekem az író ne gondolkozzék, nem érdekel. Mb. A hősök gondolkozzanak. A modern francia irodalom nagy része halálosan untat, annyi gondolat van benne – kengyel alig. Sokat fecsegek itt összevissza, de csak tessék végigolvasni (ha ki tudod silabizálni vacak kézírásomat), tessék átrágni magad, ha én elolvastam a Te 460 oldaladat. És: jaj, de szép a vége. (Ja, mikor Medve megszökik és medítál egyedül, az nekem nem is tetszett annyira, bár hallottam dicsérni.) És miért nem írod meg Medve halálát? Én híve vagyok az elegáns szerkesztésnek: a mellékes dolgokról nagyon részletesen, aprólékosan kell írni, a lényegesekről 1-2 szóban, odavetve, majdnem zárójelben. De azért így túl finom: én tudom, hogyan halt meg Pista, de a beavatatlan olvasó nem, s ha már odavetted, hogy meghalt, egy fél mondatot vagy bekezdést ez is megérne. Ennyire azért nem mellékes valaki életében, hogy meghalt.

Vannak tán fáradtabb részek. Ez is jó: nem lehet folyton szikrázni, abba belevakulok (Flaubert – bár imádom). De Balzac, Stendhal mégis nagyobb, piszkosságukkal is. Móricz nagyon piszkos, de óriás. (Piszkos = henye, gondatlan, lekent.) Lehet néha kenni, ez is az élethez tartozik, kicsit pihen az író, az olvasó is.

Folyton a könyvedre gondolok. Tán még sok minden eszembe jutna, de hisz úgyis mindent tudsz. Jaj de jó, hogy ilyen jó könyvet írtál, te lusta disznó, látod, Pistike, miért nem írtál eddig ilyen jót?

Most majdnem azt írtam le, hogy jó volna beszélgetni, pedig ez nem is fontos. Nem kell annyit beszélgetni; ne vedd tolakodásnak (nemcsak a világ legjobb írója vagyok, de a leghülyébb, legrosszabb is), egyszóval ne vedd tolakodásnak, de mély rokonságot érzek Veled. Nyilván mindig megvolt, akkor is, amikor haragudtunk (nyilván) egymásra, illetve én nem haragudtam, mert én csak személyes okokból tudok, azokra, akik közvetlenül bántanak, és Te sose bántottál, de lehet, nem tudom, hogy te haragudtál. De ez a rokonság, legalábbis én úgy érzem, mindig megvolt, akkor is. Ne értsd félre, nem akarok odatolakodni a remek (és sikeres) könyved mellé, nem akarok Tőled semmit, hisz úgyis tudod. És nem azért érzem így, mert jó könyvet írtál, nem igaz, hogy minden jó könyv a szívemből szól. Tolsztoj ragyogó író, de gondolkodása, reflexei, érzései tőlem egészen idegenek. Stb. stb. De itt érzem, Tenálad, hogy valóban rokonság van. Én ugyan egész másként írok, kivált mostanában, és nem elemzek és boncolok és csapongok, mint Te, de nekem is ugyanúgy jár az agyam, a szívem, és ha elemeznék és boncolnék és csaponganék, hát ilyesféleképp csinálnám. És irigyellek is érte, de én mégse tehetem, én, származásomnál fogva (a zsidó származásnál fogva, amit nem szégyellek, és nem vagyok rá büszke, és nincs miatta komplexusom, és különben is az FTC

úszószakosztályának elnöke vagyok), de mégis, ennek folytán én nagyobb szeméremre vagyok kötelezve, és nyavalyognak úgyis eleget a zsidók, folyton az alsóruhájukat teregetik, oda a többiek orra alá. Ez, tudom, vitatható elmélet, mint minden elmélet, de én mégis így érzem, amikor írok. És te tudod, mit értek én nyavalygáson: az, ami nem az, ha te csinálod, és az volna, ha én csinálnám. De azért lehet, hogy egyszer majd én is írok még egy ilyen regényt, ez már régen fortyog bennem, és most, hogy a Tiedet elolvastam, újra fölmerült: amolyan Szellemidézés-félét (mármint a regény, bár én a darabot is nagyon szeretem), de azért mást, kamaszkorról, iskoláról stb. No, majd meglátjuk.

Cipikém, nem kell válaszolni. Te már előre válaszoltál, a regényedben. [...] (Ági még nem olvasta, most kezdi el, mert ültem rajta.)

Ölel Cini

1959. december 6-án, pénteken este a Bartók Teremben két egyfelvonásos dráma (Hubay Miklós: *ŐK TUDJÁK, MI A SZERLEM* és Tennessee Williams: *HOSSZÚ BÚCSÚ*) premierje volt. – Somerset Maugham *THE RAZOR'S EDGE* című regénye magyarul 1947-ben *BOROTVAÉLEN* címmel jelent meg.

Keresztury Dezső

Kedves Cipi,

igaz szeretettel küldött könyvedhez igaz szeretettel fűzöm a következő megjegyzést: 1. Hajaj, 2. ahá, 3. no!

Ami hősöd stílusában, de az időszabta rövidséggel körülbelül ezt tartalmazza:

1. Azért írok csak most, mert utálok az udvarias gratulációkat, tehát el is akartam olvasni a könyvet, ami nagyon érdekelt. Hozzá azonban íme csak egy hónap múltán jutottam, s akkor is hét éjszakán, az ágyban, hol vállamra húzva a hidegben a takarót, s így nehezen tartva a könyvet, hol kibújva a paplan alól, kényelmesen belemerülve a történet követésébe, s ápolva a hideggel vállam fel-felsajduló reumáját. S másnap álmosan szitkozódva a hivatali s egyéb teendők áradatában, s szidalmazva téged is, mint egykor Gyulai Pál úr Jókait, hogy rossz ugyan a könyve, de egész éjjel nem tudta letenni...

2. A könyv ez esetben nem is rossz, sőt. Kitűnő a tónusa, a hangulata, iróniája, komolysága; az alakok élnek, a mese híz, az egésznek igen jó levegője, tágassága van. Egyszóval: jó. Sőt, helyenként, különösen az első ötven oldalon s a későbbi hullámverés egy-egy hullámhegyén: elragadó. Így kell írni, ilyen vérző hányavetiséggel, szemérmes meztelenséggel: ember módra és becsületesen.

3. No de azért senkinek sem „tejfölös a feneké”, ahogy a Róza értette s mondta félre a „fenéig tejföl”-t. Ha én lettem volna a lektorod, a második félidőből legalább 2-2,5 ívnyit kihagytam volna. Az ismétléseknek akkor van jogosultságuk, ha művészi hatást szolgálnak; itt azonban csak az emlékek eltelni nem tudó mesélő folytatja a szöveget, amely ezért elvizenyősödik, tónusa meglappad; a hang, amelyet előbb a fentebb jelzett jó magatartás tett hitelessé s nemessé, egyre inkább modorra, sőt modorosságá válik üresek; a történetké anekdotikusak lesznek, elvész művészi transzparenciájuk. A regény esik, s elsimulása nem a nagy vizek csendjéé, hanem az unatkozó társaságoké! Kár: no!

Ennyit igaz szeretettel s jó barátsággal.

Üdv! Keresztury Dezső

Solymos Ida

Kedves Ottlik,

hetek óta készülök az Iskola a határon olvasásélményét más közegbe áttenni, egyfajta tárgyilagos rendbe helyezni, a Maga által konstruált világot kicsit eltávolítani magamtól, azáltal, hogy szavakra parcellázom a területet, melyet bizonyára jogosan elfoglal az olvasóban, ezúttal bennem.

Elsőrendű kérdés számomra, hogy mit keres regényében a fotográfus leánya, Magda? Meglehet, a történet vezérfonala annyira megkötött, amennyire kevés könyv az elmúlt tíz évben – s ez okozhatja, hogy a „cselédke” szerepeltetését nem látom indokoltnak, holott bizonyára az, mert nem írta volna bele, ha másodrendű kérdés. Könyvét kölcsönkaptam, így csomó adatnak nem nézhetek utána. Nem hágy nyugodni a tudat: miért érzem fölöslegesnek a hölgyet és bonyodalmaait Szeredyvel. Amilyen arányban púposodnak és súlyosodnak regénye lélektani halmai, olyan arányban csökken Magda jelenlétének értéke; funkciója későbbi, s a nagyszabású diáktársaság sorsát nem befolyásolhatja.

Másik izgató kérdés: hogy kerül könyvébe az „ételféleségek” szó? Ez a hülye szókreáció már akkor is polgárjogot kapott?

A lélektani remeklések e karneváljában lélegzetállító helyzetek teremődnek, szinte semmiből. Semleges szuggesztivitását a mesterség minden bravúrával kényszeríti ránk, de úgy, hogy majdnem az utolsó lapig megőrizzük az „elkülönülés”-nek azt az alapvető princípiumát, amely lehetővé teszi, hogy ne csak egy történetet olvassunk, hanem a *hogyanra* összpontosítsuk felvevő készségünket, s egyetlen mellérendelés se sikadjon el a lélek és tudat látószögéből. Mondhatnánk, hogy a kettő ugyanaz, de van egy pont, ahol eltérnek, s ez az eltérés a mű legnagyobb pozitívuma. Hisz úgy győz meg morálja valóságáról – mint a legkényesebb etikai kérdésekben illő –: szinte kínosan ügyel szuverenitásunkra, jobban, mint a sajátjára, bezárt csapdákkal áll a háttérben, s szakadatlanul ábrázol (sokszor tán a végkimerülésig), menet közben nem ejt el semmit, világát állandóan magasan a tengerszint felett mozgatja; elegáns kalodájába önként sétálunk be, s megnyugszunk, hogy végre megtehetjük, s mindezt abban a tudatban, hogy szerző fütyül ránk, csak kifejezni akart, s nem kegyeinkért ügyeskedni.

Definitív vélekedései elszórtak. A felnőtt író nem szolgáltatja ki fiatal figuráit oldalvást a nézőtér felé sugdosva, nem méri ki őket álerkölsi tézisek elhelyezési lehetőségéért, s ha megállapít, akkor is olyan szokatlan és elfogulatlan módot talál rá, mint egy helyt a hatalomról szólva. Lámpással keresgélve is csak háromszor bukkanunk rá a lírikusra. Hősei pontosan olyan kegyetlenek, mint a gyerekek általában. Törvényeik sokszor kannibálik, mégis, egy hónap távolából is úgy tűnik, hogy ez az intézet minden gyötrelmével mámorító édenkert lehetett, pusztán attól, hogy fiatalok lakták. Holott, úgy gondolom, az élet legocsmányabb s gyötrelmekben felülmúlhatatlan szakasza a gyerek- és serdülőkor s később az eszefosztott szépség ideje. A gyerekkor a múltó esztendőök arányában növekszik széppé. Maga nem szépít, s mégis a halhatatlanságba foszló s már-már definiálhatatlan boldogságérzetet sugallja hasonlatnélküliségeivel, fukaron adagolt jelzőivel, reflektorozó módszerével s azzal az alapvető tudással, hogy az ellopott zsiros kenyér lehet olyan döntő hiány, mint – távoli példa! – Vronszkij szerelmének elvesztése. S ha nem uralkodnának olyan kegyetlen törvények a kölykök közt, amilyenek, akkor ezért is a vonat alá kéne feküdni. E törvények teszik lehetővé életben maradásukat, tehát igazak.

Gondolni kell arra is, hogy Medve miért esett el? Mi van akkor, ha életben marad?

Lehetséges, hogy egyfajta tárgyi-világi igazsághoz tartotta magát? Nyilván szerkesztésbeli elgondolás.

Tulajdonképpen minden fejezetben lényeges belső történet van; a vonatkozó asszociációk leírva könyve terjedelmének felét adnák, erről tehát le kell mondanom. De arról csak elfogadható érvek győzhetnének meg, hogy ne követeljem könyve folytatását. Nehéz belenyugodni, hogy elment a hajó, és cigaretta sem volt a dobozban, hogy Medve sok év múlva meghalt, s a nagyon fontos mondat, mely véleményüket rátükörözhetne volna, nem hangzott el soha, amint az szokott, s ettől kell regényt írni róla.

Másik nagy esemény a tündéri parasztkölyök, kezében bicskával, kiért a posztóruhás földtúró eljött – nagyszabású kép – itt, kivételesen annyira áhítottam volna a szélesebb belső kibontást. Más szerző három fejezetet szánt volna erre, hisz a pazar kölyök megmenekült, visszalépett saját keretei közé, nem az ő életformája volt, nem vállalhatta tehát azok törvényeit semmi más üdvösség reményében. Ösztönei megóvták a tiportatástól. Távozásától mintha parányi időre helyrebillent volna a megcsúszott világrend. Egyfajta igazság tétetett mindenki sérelméért. Szerencsés időzítés.

Tán ez teszi lehetővé, hogy nyugodtan olvassuk tovább a hátralévő keveset, s azon tűnődjünk, miféle kötelekkel hurkolta körül magát a megírás feltehetően hosszú ideje alatt, hogy végig vertikális létezészt szuggerál önmaga állapota felől az olvasóknak, holott túlnyomórészt horizontális ábrázolásra kényszerül hősei sokasága miatt.

A nagy regényekben mutatkozó úgynevezett „fölösleg” a magából hiányzik. Ezen is gondolkodni kell. Tán azért mellőzhette, mert XX. századi? Vagyis most írta? Vagy a mesterségbeli tudás biztonsága okozza vagy a tudatos rostálás? Nyilván mindez s még sok más, alkatából adódó alapvonás.

Egy Ezüstkör-beli novelláját olvasva az volt az érzésem, hogy szakadatlan vigyázzálásban írta, mindenütt ügyelve, nehogy valahol félretévedjen, holmi érzelmi kátyúba, elsodortatván hősei érzelmei által. Úgy gondoltam (bocsánat érte!), az akkoriban uralkodó szakmai közhangulat szigora diktálhatta a novellából kitetsző látszólagos fölényt, durvábban: „cinizmust”, melyet a szakmai kottéria írt elő, ellensúlyozásaként a temételen érzelmes irodalmi kacatnak. Érezhető volt a mögötte húzódozó kávéházi beszélgetések sorozata s a meghökkentés szándéka; nehogy elmarasztaltassék modernségben, beleértve a csodaelemet s a később egzisztencializmus címén polgárjogot nyert katasztrofáérzést. Mindez, mármint a novella, akkor is számottevő megnyilatkozása volt a modern életérzésnek – csak valahol, a megformálás kiszabott, kényesen megszabott határain túl, rezgéseiben, mintha nem lett volna *igaz* – bár, hangsúlyozom, olvasmány-nak az is csemege volt.

Heidegger népszerűsítője Sartre, s így korunkban neki tulajdonítják az egzisztencialista irányzat szépirodalmi megnyilvánulásait – mint sok más, ez is csak torzítva jutott hozzánk. Heidegger mást mond. Úgy érzem, az Iskola a határon közelebb áll a heideggeri világérzéshez.

Az „Iskolában” nincs kikezdehető terület egy jégkockányi sem. S ez, amennyire csoda, annyira nyugtalanító is. Merthogy tudomásul kell venni a változhatatlant – ez is többnyire az írásértők és -tudók dolga. Nem tudom, akadhat-e példa, mely elhitetné bárki tűnődővel, hogy az egyénnek nevezett esendőség formálható legbensőbb lényegében? Ezt éreztem pár éve Kálnoky verseivel kapcsolatban is. Vagyis: le kell mondanunk a klasszikus világkép ama vonzó tézisééről, hogy emberekre megvalósíthatatlan eszményeket ráfoldozhatunk. Elégedjünk meg a regisztrálással.

Az üdvözítés kategóriájába tartozik az is, hogy az átkozott Schulzét sem kell gyűlölnöm úgy istenigazában, mint az egy humanistától elvárható, csak tudomásul vehetem

(ó, mily boldogító!), hogy ilyen ember is van, s hogy mindenki a világra jövés pillanatától kiszolgáltatott minden másinak, s nem kell vesződnöm átformálásukkal.

Az elmúlt tíz év magyar könyvei közt az Égető Lőrinc halálával foglalkozó oldalak s a Maga könyve volt leglényegesebb olvasásélményem.

Medve – eddig kerülgettem kimondani, mint némely törzsek az Isten nevét –, ez az étosz és realitás határán csetlő-botló tünemény kifejezi mindazt, amiért művész az át-lényegítés kockázatos munkájába fog, a megvalósulást s a hozzá vivő utat. Nemcsak szökése, de minden megnyilatkozása a személyiségé, éppen, mert annyira különbözik. Tékozló áradása a gyengének és gyengédnek látszó feminin fiúcska felé, kiről végül is kiderül, hogy üres, akár egy kirakott szekrény, lenyűgöző. Mikor a kis silány el-árulja Medvét, és ő odább lép anélkül, hogy szerző egyetlen további szót vesztegetne belső összeroppanására, pontosabban meghökkenésére – az írói önuralom izgató teljesítménye.

Az első lapok valamelyikén van egy mondata a hatalomról – fene egye meg, hogy nem tudom idézni! –, ez pazar és primer; nem olvastam hozzá csak hasonlót sem az auktorokban Senecától napjainkig. Mindig csak arról volt szó, hogy a hatalom körül ugránczó undorító vagy tisztátalan varangyok (variánsok tetszés szerint Balzactól Marxig stb.), de senki nem beszélt arról a természetes gravitációról, amely a gyengét odakényszeríti; hogy ez a tehetetlenségi nyomaték eredménye, inkább ösztönös, mint tudatos is lehet; a tőle, mármint a hatalomtól való elhúzódas nem minden esetben erkölcsi vagy etikai kérdés, nagyon gyakran az erőtlenség vagy nincstelen ember demoralizáltsága, vagy a be nem vallott tény, hogy akkor erős, ha távol marad. Lehet még százfajta, s féltő, hogy felsorolásuk untatná, hisz elkanyarít mondanivalómtól. Maga ezt egy tómondatban érzékelteti, éspedig úgy, hogy a sugalmazott gondolatokból egy parerga-kötet kitelnék.

Idetartozik, hogy olvastam – természetesen – a Hajnali háztetőket is, készültem is, hogy írok miatta néhány sort magának, de mindig másnapra maradt; tán azért is, mert nem fordított ki annyira önmagamból, mint az Iskola.

Könyvéről megjelenése előtt is jócskán hallottam: legendákat is, melyek bájosak és elragadóak: hogy már csak nyolc szót használ, tómondatokra szűkítette magát, nincs ideje hasonlatok után turkálni és így tovább. olvastam Kéry recenzióját. Jóindulatát nem vitatom, de alig hihetem, hogy könyve a fasizmus vagy bármi ellen íródott volna. Persze hogy recenzornak hálás feladat idézni olyan mondatot: „Ha az öltözőszekrény nem lett volna olyan... tán belőlem is más ember válik...” Nem idézek, csak utalok! Szentségesen ül ez a mondat. Gyanú fészkelte belém: hátha ezért írta? És sok hasonló.

Nem ismerem a szerzőt, akihez hasonlítják, s nem hiszek az átvételekben olyan alkati írónál, mint Maga. Fecsegés. Azonos világképben és létezésben hiszek. (Rossz szaga van az utóbbi szónak, helyettesítse jobball!)

Hála és tisztelet érte, hogy a kiadóval való vesződséget vállalta: tudjuk, hogy a megjelenés nem pusztá minőségi kérdés –

Érdekelne, hogy regényéből kimaradt-e valami, s ha igen, mennyi és milyen meg-gondolásból.

Könyve fenntartás nélkül tetszett. Nem kell megsértődnie, amiért „megdicsérem” – tekintse közlésnek s annak a sürgető ténynek, hogy oly kevés honi szerző ad effélére az embernek manapság okot.

Levelem kuszasága miatt mentegetőznöm kell; de nincs időm „megírni”, tisztába tenni mondataimat, megszerkeszteni, magyartalanságait s a teméntelen köztűzöt kiirtani, mert ha erre készülnék, sohase kapná meg – s úgy vélem, fontosabb, hogy megkapja. Könyve döntő lépés itthon, s a legjobb európai eredmények közt kell számon

tartanunk, s mint ilyet, szűkebb környezetünkben is tudatosítanunk kell; s követendő példa – módszerre gondolok.

Bpest, 960. szept. 10.

Üdvözl: Solymos Ida

Solymos Ida (1922–1995) költő, műfordító. Életében négy verseskötete látott napvilágot. – *Könyvet kölcsönkaptam* – a levél kézhezvétele után Ottlik Géza azonnal egy dedikált példányt küldött a levélírónak. A költőnő hagyatékában fennmaradt kötet 2000 áprilisában 34 000 Ft-ért talált vevőre egy könyvaukción. – *Egy Ezüstkor-beli novelláját olvasva* – Ottlik Géza: HŰSÉG. *Ezüstkor*; 1943. június. – *Nem ismerem a szerzőt, akihez hasonlítják* – Robert Musil TÖRLESS ISKOLAÉVEI című regényéről van szó. Akkoriban és később is emlegették Musil esetleges hatását Ottlik munkájára. A magyarra csak az ISKOLA A HATÁRON megjelenése után, 1965-ben lefordított regény címébe a műfordító keverte bele az „iskolaéveket”. Az eredetiben (DIE VERWIRRUNGEN DES ZÖGLINGS TÖRLESS) nincs szó erről.

Kotányi Magda

67. 9. 3.

Kedves Cipi,

[...]

Az „Iskola” és a „Háztetők” szervesen összefügg egymással, de míg [...] a „mik vagyunk? miért? hogyan?”-t a „Háztetők”-ben *egy* ember sorsán keresztül kutatta, és talán rájött, hogy ez ambivalens, attól függ, hogy milyen szempontból nézzük, és egy másik ember sorsával való identifikációnak (I) van egy változó koefficiense (Ic). És akkor talán az „Iskolát” írva azt gondolta (vagy nem is gondolta, csak *tudta*): amit három különböző szempontból *egyszerre, egyformán* éltek át: az *van*, azt nem mossa el az úgynevezett Idő, vagyis az egy szempontból elvégzett emlékezés relativitása, ez a bizonyos változó kis „c” koefficienssel beszorzott nagy I, úgy is mint Idő és úgy is mint (a másik emberrel való és „last but not least” önmagunkkal való, azzal, ami voltunk, e pillanatban vagyunk – és ez a legnehezebb! – és azzal, ami leszünk, akkor is, ha már meghaltunk) Identifikáció, azaz azonosítási képesség.

Erről a dolgról, ami *van*, amit nem mos el az Idő, sőt inkább tovább csinál, mint egy kristályt, kiderült, hogy ez a Nyelv (le langage): olyan jel, ami 3 pontból *ugyanazt* jelenti.

Ezért hiszem, hogy az Iskola nemcsak regénytechnikai, hanem nyelvészeti (linguistique) csúcseredmény; nemhogy Formentor-díjat, hanem Nobel-díjat és még egypár más díjat is megérdemel, amit ezután kellene kitalálni erre a célra, hogy mások is megkaphassák később, akik ebben a szakbarbárookra szétszakadt korban több egy helyben topogó vagy vakon előrehaladó tudományágat *egyetlen* műfajon belül képesek asszimilálni és egyben gazdagítani és továbbvinni.

Az „Iskola” persze irodalmi díjat is érdemel, mert mivel az irodalom (fiction és nem littérature) az a műfaj, amin belül ez a csoda végbement: rehabilitálja az irodalmat.

És ugyanakkor előreviszi a lélektant [...] vagyis akarom mondani: *mérhetővé* tesz lélektani, szociológiai és más „humánus tudományágakhoz” tartozó jelenségeket – és ez jelenleg a tudománytörténetben világszerte a fő probléma.

A „Háztetők” azért nagyon fontos, azon kívül, hogy egy kitűnő és élvezetes regény (és az olvasók, sőt még a kritikusok is legelőször is az élvezetért olvasnak el egy regényt, disznóság, de így van) – mert lévén, hogy ugyanazon főszereplők sorsáról van szó, mint az Iskolában: noha később történik, hátteret ad az Iskolának.

A Háztetők elolvasása után nem tudjuk, hogy csodáljuk vagy megvetjük Pétert, mert az író sem tudja? Az Iskolában *rátalált* a módszerre az író, ami elveszi az értékítéletnek ezt a relativitását: Medve és Szeredy szempontja, ugyanazon élményben találkozva az íróéval, *érvényessé* teszi az oszcilláló emléket, azaz *ítéletté*; a három pont, azaz szempont, az Időt Térré változtatja, valahogy úgy, hogy az Időből az menthető csak meg, ami Térré válik. De ez nem a térben elhelyezkedő tárgy (például könyv), mert az még mulandóbb, azaz nyom nélkül elpusztíthatóbb, mint aki létrehozta (két barátunknak magyarítottam múltkor, hogy az Iskola kifejezéseinek egy része már átment a köznyelvbe). Nem euklideszi geometriával biztosan ki lehet mutatni azt, amit Rilke Weltinnenraumnak nevezett, de én inkább megmaradok az *elemi* euklideszinél. Igen ám, csak hogy akkor 3 pont meghatároz egy háromszöget, azaz egy *síkot* és nem *teret*.

A három szempontból egy pontban találkozó sugarak viszont teret alkotnak, tetraédert.

[...]

Már mások is megpróbálták egyszer az egyik fél, aztán a másik fél szempontjából elmondani a „dolgokat”, de ettől a „dolgok” nem váltak kevésbé mulandóvá, sőt. (Gide, Tolsztoj stb.)

Azáltal, hogy a nyelv-gondolkozás gondosan kivárt, kikutatott egyidejűségének szempontjából nézett három napot, három hónapot, három évet, sikerült átvinnie a Térbe a három napot, három hónapot, három évet. Az előre meghatározott, lehatárolt időszaknak az a jelentősége, mint a régieknél a „hely, idő és cselekmény egysége” szabálynak.

Képzelteti, milyen *remekül* kíváncsi vagyok arra a regényre, amit most ír. Mindegy, hogy ugyanazokról szól vagy másokról, mindenképpen mirőlünk szól, és talán azért várja mindenki, mert azt hiszi, abból fogja megtudni: mi lesz vele? mi van vele? mi volt vele? – és ez mindenkit érdekel egy kicsit. (Most sajnáljon, mert kénytelen leszek lemásolni nagy részét ennek, mert azt hiszem, most majdnem megírtam azt, aminek már többször nekifutottam.)

Üdv. Magdi

Kotányi Magda (sz. 1924) költő, műfordító, ő fordította franciára a HAJNALI HÁZTETŐK-et. A hatvanas években Gara László (1904–1966) Párizsban élő műfordító és irodalomszervező bizalmasa volt. Gara halála után is állandó levelezésben maradt Ottlikkal. – *Weltinnenraum* – belső világter. – *Kíváncsi vagyok arra a regényre, amit most ír* – Ottlik 1964. január 22-én kötött szerződést a Magvető Kiadóval az ISKOLA A HATÁRON folytatására. A határidőket évről évre hosszabbították, majd végül közös elhatározással felbontották a szerződést. Ottlik csak felesége halála után, 1980-ban fogott hozzá a várva várt regény, azaz a BUDA végső formába öntéséhez.

Sándor Károly Dániel

Gézám,

[...]

Tulajdonképpen a könyvedről akartam írni neked, és már az előző levelem feladása után is csapkodtam a fejemet, mert abban is minden másféléről írtam, és most is ijedten néztem az órára, mert nemsokára abba kell hagynom az írást. Nem tudok neked semmi hasznosat mondani az egészről, és bármiben is enyhíteni a csalódásoddal járó levertséget. Akármilyen közel állunk egymáshoz, életednek ez a része egyes-egyedül a tied. Hiába vagy az én Gézám, úgy tudom, minden író magányos és társtalan, ha egy-

más mellett éltünk volna könyved megírásakor, akkor sem lettem volna biztos abban, hogy velem bármit megbeszélsz. Ez más terület. Azután, miután a könyv megjelent, te két reakcióra voltál kíváncsi: az általános, úgynevezett sikerre és az irodalmi elismerésre. Utolsó leveled szerint – amiben erről írtál – az utóbbi reakció hiánya az, ami téged lever – legalábbis én így értelmezem szavaidat, és ha rosszul fejeztem ki magam, nézd el, szakértelem hiányára írva tévedésemet. Belföldi, ilyen irányú elismeréshez nem tudok hozzászólni, mert nincs közvetlen kapcsolatom, és tájékozatlan vagyok. Külföld más, és ott a fordítás és a referencia számít. Ha marhaság lesz az, amit most mondok, ne törődj vele. Amikor a könyvet elolvastam, és utána magamban szabadon engedtem impresszióimat, megpróbáltam magamban elképzelni az egészet más nyelven. Németül vagy angolul – más nyelvek hiányában. Persze ez nem csak nyelv kérdése, szerintem addig nem beszélek egy nyelvet, amíg meg nem ismerem azokat az embereket, akiké a nyelv, és nem ismerem gondolkozásukat. Így, amikor azt mondom, hogy megpróbáltam más nyelven elképzelni, akkor nemcsak a szavak, mondatok fordítására gondoltam, hanem a lényeg átültetésére. Itt azután azt mondtam magamban, hogy ez sehogy sem jó. Sőt, érdekes, ez mintha az eredeti magyarra is mintha valamilyen fényt vetett volna, és ez pedig az, hogy a miliót egy kis kaszton kívül senki nem ismeri, bármennyire is kínó ebből messzi, univerzális problematikája. A bajtársak véleményére gondolom nem vagy kíváncsi, de sejteted és tudhatod (különben nem írtad volna meg a könyvet), hogy köreikben nagy felháborodást keltett. A legendyebb az egyes fellelhető személyek védelembe vétele: Zimmer egy becsületes kemény nyers katona volt, nem érdemelte meg, hogy így bánjanak vele, Fichte becsülettel szerzett sebeiben forgattad meg a késedet, Poli-madár parasztos, faragatlan modorát egyrészt nem illik emlegetni, másrészt jó ember volt. A legközvetlenebb hang persze, kissé lehallkítva, hogy a jelen lévő hölgyek ne hallják, ha nem akarják, az volt, „azt sohasem gondoltam volna, hogy a saját fészkebe szarik”; egy idősebb bajtárs levelében az állt, hogy bár ő is végigjárta ugyanezeket az iskolákat akkor, amikor még minden sokkal keményebb volt, és „ismerve téged, Danikám, nem hittem volna, hogy évfolyamotokban ilyen disznó szellem uralkodott”. Ez az egyetlen utalás arra, hogy valaki elhitte, hogy a dolgok úgy voltak, ahogy te írod. A kortársaink nem akarnak semmire emlékezni. Pár itt megjelenő magyar újságban is olvastam hozzászólást, de lényegében ugyanaz, amit eddig leírtam, nem sokat kutattam a szerzők után még gondolatban sem, de vagy Duska Laci, vagy Szakonyi Pista szólalhatott meg.

Eszenyi Laci nem olvasta a könyvet, csak valami hozzászólást, azt is valahonnan, többéves újságot olvasva szedte, és így a véleménye nem számít, különben is ő csak később csatlakozott hozzánk. Görgényi Jóska nagyon messze van, Ausztráliában, de ahogy időm engedi, írok most neki a 35 éves „doktorrá avatásunk” évfordulójával kapcsolatban. Kíváncsi lennék rá, ő mit szól hozzá?

Well, akármit is mondanak, attól félek, hogy a könyvet nem nekünk írtad, illetve nem csak nekünk írtad. De megírtad, kiadtad, és az ítélet – úgy érzed – megtörtént. Mindezt, amit írtam neked, azért üzenem, hogy először, könyved megjelenése után hallottam tőled reflexiót, az üzenetedet megkaptam és megértettem, és úgy érzek mindezt, mintha velem történt volna meg.

[...]

Vigyázzatok magatokra, kézcsók, puszi, ölelés,

Dánielead

Sándor Károly Dániel (1911–1976) Ottlik Géza kőszegi kadétiskolai társa, később barátja. Az író róla mintázta Szeredy alakját. 1945-től haláláig emigrációban élt. Az ötvenes éveket nem számítva sűrűn leveleztek egymással. – *Eszenyi László* TRIANONI NEMZEDÉK címen kiadott emlékiratában katonaiskolai osztályuk vad zsenijeként gondol vissza Ottlik Gézára (Magyar Világ Kiadó, 1989. 48–50.).

Valamennyi levél az OSZK Kézirattárában őrzött Ottlik-hagyatékban található. A közlésben nyújtott segítségért köszönet illeti Lengyel Pétert és Szabadné Szegő Juditot. – Köszönet Tandori Dezsőnek, hogy kivételesen hozzájárult levele közléséhez.

Mesterházi Mónika

ÜZENET

elég nedves és elég napos
késő őszi kora délután
amilyent a moha szeret
még különálló, sárga levelek
de már a földön, fű között
és fent a tágasságot emelő
szétsodort felhők távlata
a volt, a lesz, a van –

megszokni változást hogy is lehet?

EPIGRAMMÁK A SZABADSÁGRÓL

(a szabadság kamaszkora)

A szabadság a tiltáshoz feszítve?
Mint a kipeckelt allegóriák.

(az érett szabadság)

A szabadság: ha kérdés? Ha nem kérdés.
Ha nem kérdés: nem önzés? Nem közöny?